

szeresen konzultált többek között Tuha-csevszkijjal is.

A német–szovjet katonai együttműködés nagymértékben segítette Németország katonai felkészülését. Kevésbé ismert az a momentum, hogy a német katonai vezetők között kialakult egy olyan szűk csoport, amely a paktum megkötése után még inkább komolyan gondolta a német–szovjet szövetséget és annak feltétlenül hosszabb kifutást remélt, mint amennyit Hitler és politikai környezete szánt neki.

Georges Duby és Guy Lardreau: Párbeszéd a történelemtől
Ford. Szilágyi Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 188 old.
(Hermész könyvek)

A franciául 1980-ban megjelent kötetben a középkorkutató G. Duby vall mesteriségéről, a középkor világáról és a történelemtől. Korunk egyik legnevesebb történésze a magyar olvasó számára sem ismeretlen. Tucatnál is több könyve és számtalan tanulmánya közül néhány jelentős nálunk is megjelent. [A francia civilizáció ezer éve (társszerzővel), Emberek és struktúrák a középkorban (tanulmánygyűjtemény), A katedrálisokora, A lovag, a nő és a pap..., Jeanne d'Arc pereit]. Duby vallatója, a filozófus-történész G. Lardreau. Előszavában a Duby-i történetírás újfajta tényfelfogását foglalja össze. Szerinte Duby több mint történésze a középkornak, jelentékeny forrásokból. Az az alkotó tudós, aki magabiztos ismeretanyagával és a mód-

Az elmondottak alapján talán nem alaptalan az a megjegyzés, hogy a szerző a címben szereplő „öngyilkos” mellett a „hasznos” jelzőt is joggal használhatná, hiszen mindkét fél profitált ebből az együttműködésből, bár a sors iróniája, hogy ez a hasznosítás az egymással szemben folytatott háborúra is érvényes.

Pallai László

szerek széles skálájával bensőséges kapcsolatot épít ki kutatása tárgyával, s beleélve magát a középkorba, szinte színre viszi azt. Műveiben mindig kiigazításra kényszeríti önmagát és mindig újrafogalmazza a valóságot.

A beszélgetés első fejezete a „Mérésékelt nominalizmus” címet viseli. G. Lardreau mindenekelőtt arról faggatja Dubyt, hogy mely történetírói irányzathoz sorolja magát, amennyiben egyáltalán érdemes irányzatokat élesen megkülönböztetni. Vajon nominalista vagy realista? Vagyis a történelmet, a múltat kortársunkká kívánja alakítani vagy megpróbálja jogaiba visszahelyezve valóságértékűnek ábrázolni? Duby nem látja értelmét a szigorú irányzatokra bontásnak, a mérsékelt nominalizmus és a realizmus módszerei egyaránt szimpa-

tikusak. Pályája kezdetén személyiségét, reakcióit igyekezett elfojtani a források feldolgozása közben. Napjaink Dubyje sokkal inkább önmagát is kifejezi műveiben. Korszakáról, a XI–XIII. századról csak hézagos nyomok (régészeti leletek, írott források) maradtak a történész számára. A valóságról azonban ezek a „romok” is tanúskodnak, mert hajdani cselekvő emberektől származnak. Ezen emberek világát próbálja megragadni a források összerakásával. Az így született történeti mű is lehet „irodalmi” jellegű, de sosem regény. A regényíróban az „igazmondás”, a történészben a valóság kifejezésének igénye munkál. A valóság kifejezésének azonban korlátai vannak, a múltat nem lehet eredeti teljességében életre kelteni. A történész kénytelen a töredékekkel megelégedni. Munkája mindig szubjektív, de a lehető legtöbbet kell tennie az általa elgondolt valóság megközelítéséért. A történész ugyan „kitalál” dolgokat, de csak a történeti nyomok tükrében. A történeti mű nem szabad „álom” terméke. A kontrollált alkotói fantáziának meghatározó szerepe van. Bármennyire is törekszik a történész a tárgyszerűsége, egy „csipetnyi költőiség” mindig becsúszik műveibe. A tudatalatti a forrásanyag sugallatával együtt ösztönző lehet a témaválasztásnál: A tudatalattiban a mindenkori jelen munkál, amelynek ellentmondásai elől a történész nem tud teljesen elzárkózni. Duby bevallja, hogy az 1960-as évek diákmozgalmainak szerepe volt a hűbéri társadalom ún. ifjainak a tanulmányozásában.

Lardreau következő nagy problémaköre a történetírás tudományos, erkölcsi tartását feszegeti. Vannak-e egy megírt mű elfogadhatóságának kritériumai? Duby úgy véli, hogy a kritika, az ön-

magunknak és tudóstársainknak alávett szigorú ellenőrzés biztosíthatja a mesteriség rangját azokkal szemben, akik a parttalan álmokra alapozzák a történetírást. A tudomány művelése „daganatok” keletkezésével jár együtt, mint pl. a számítógépek öncélú használata, az egyre terjedő bedolgoztatás vagy a bibliográfiák, lábjegyzetek és utalások elburjánzása. A többszörös egymásra utalás gyakran teljesen elferdíti a vonatkozó források tartalmát. A pontosság és a hitelesség igénye elsődrendű fontossággal bír.

Vajon mennyire meghatározó az időrend érvényesítése a történelemben? — teszi fel a kérdést Lardreau. Duby szerint csak az a történelem, amely a lehető legpontosabban utal egy meghatározott korszakra. Időbeliségben együtt létező folyamatokat lehet csak összekapcsolni. Amióta az Annales-iskola meghonosította a „hosszú időtartam” fogalmát, a történész nem csupán eseményeket, hanem „lassú” történeti folyamatokat is vizsgál. Időponthoz nehezen köthető történeti nyomok (pl. a múlt mindennapi régészete) és folyamatok is léteznek (pl. kulturális jelenségek). Lehetetlen pontosan megfogni, hogy mondjuk mikor keletkezett a középkori társadalom hármass funkcionálisának gondolata, csupán a kinyilatkoztatások időpontját tudhatjuk. Az eseménytörténetet természetesen nem szabad száműzni a történetírásból. Az esemény olyan, mint a tócsába dobott kő: nyomában felszínre bukkan az iszapos talaj, s benne mindaz, ami az élet mélyebben fekvő rétegeiben él és mozog. Az életrajz is hasonló fontosságú: a kivételes személyek köré a történelem sora fonódik.

„Amit az emlékezet megőriz és amit kiostál” c. fejezet az emlékezet és a történelem viszonyát boncolja. A törté-

nelem az emlékek töredékeire épül. A múlt folyamatairól nem egyformán időtálló nyomok maradtak fenn. A középkori paraszti világról kevesebb a nyom, mint a társadalmi felépítmény csúcsáról, hisz ez rendelkezett az írás monopóliumával. A paraszti társadalomról csak azt tudhatjuk, amit az úri társadalom tudni enged. A paraszt szavaiból legfeljebb a bíróságokon maradt feljegyzés, de ezek is kényszerből hangzottak el. Az emlékezet a kivételeset őrzi meg, a közönségeset elhallgatja. Az uralmi rendszer határozta meg az emlékezetet. Példaként Duby egy krónikás esetét említi. Lambert d'Ardes 1200 táján megbízásból megírta ura, Guines gróf családjának történetét. A krónikába bekerült egy lázadás, a konyhalányok lázadásának története „gonosz uruk” ellen. Ez nem volt véletlen: a szerző az úr várakozását elégítette ki. Az úr akarta, hogy a népet barbárnak, nyughatatlanak mutassa be, hogy joggal lehessen keményen fogni.

Amennyiben csak az uralkodó elit emlékezete élte túl a középkort, létezett-e népi emlékezet, a népi kultúra emlékezete? Duby szkeptikus az elit és a népi kultúra külön létezése tekintetében. Nincs éles határ a két kultúra között. A népi kultúra a társadalom csúcsain született kultúrából alakult ki, áttételek sokaságán keresztül. A hatalom környezetének kultúrájából keletkezett a társadalom alsóbb szintjein egy egyszerűbb kultúra. Nem szabad ideális álommal telíteni a középkori kultúra világát. Ez áll a román és a gótikus művészet viszonyára is. A román kori művészet nem naiv, népi eredetű, nem kezdetlegesebb, mint a gótika. Egyrészt a két művészeti irányzat nem csupán követte egymást, hanem egymás mellett is élt. A romanika elvontabb a gótikánál, így a népi jelleg

látszatát kelti, holott egy szűk réteg, a szerzetesség „belső fogyasztásra” szánt művészete. A gótika viszont városi, a főpapság művészete, tömeges nevelési, népoktató rendeltetéssel.

A harmadik fejezet („Történelem a történelemben”) a történetírás történetéről szóló beszélgetés. A történész számára megkerülhetetlen kérdés, hogy elődei miként dolgozták fel a múltat. A középkorban két típusú történetírás létezett. Az egyik az, amely napjai történetét vetette papírra, naplószerűen („újságírás”). Ezt űzte a breton Guillaume, aki a bouvines-i csatáról írt beszámolót, vagy a bruges-i Galbert, aki a flamand gróf meggyilkolásáról készített naplót 1127-ben. A másik típus a XII. században keletkezett latin típusú história, amely nem beszámoló, hanem a múltat idézi meg, sokszor korábban keletkezett beszámolók alapján. A história emlékezete jócskán megváltozott az eredeti írásokhoz képest. Készítője kolostorban vagy uralkodók szolgálatában élt. A modern történetírás (történettudomány) a XIX. században született. Nagy alakjai közül Dubyre elsősorban Michelet (kérdésfeltevéseivel), Thierry (a dokumentumok kezelésével) és Fustel (előadásmódjával) hatottak. Munkásságára az Annales-iskola gyakorolt döntő hatását. Megalapítói — M. Bloch és L. Febvre — főleg az emberföldrajz felé nyitottak, amely az 1920–30-as években a legkomplexebb humántudomány volt. M. Bloch új középkorkutatást teremtett, amelynek módszerei és eredményei napjainkig hatnak. Az Annales „új történetírását” a kételkedés, a társtudományokkal való szimbiózis és a találékonyosság jellemezte. Duby napjainkra ezt az új történetírást inkább „jó történetírásnak” nevezi, mivel a történetírás mindig megújul.

A történetírás köre lényegében

minden témára kiterjedhet, mert minden folyamat viszonyokat fejez ki a múltból. A lehetséges témák megírása részben lehetetlen, mert nem maradt nyomuk vagy még nem fedeztük fel a nyomait. A források felkutatásához és az új témák megírásához új eszközök, új rokontudományok igénybevételére van szükség. Igen megtermékenyítő napjainkban az antropológia (néprajz, etnológia). Duby az antropológia megközelítésmódját például jól tudta alkalmazni a nem haszonelvűségre épülő középkori gazdaság megértésénél. Az antropológusok gondolkodásmódja is figyelemre méltó. Hozzájárulhat ahhoz, hogy „tiszteletlenül” tekintsünk a középkorra, hogy megfosszuk mítoszaitól. A történész dolga azonban mindig nehezebb, mint az antropológusé, mivel sokkal hiányosabb, többé alig gyarapítható anyaggal kell dolgoznia, amely gyakran egyoldalú is. A hűbéri korszak házasságáról például csak egyházi emberektől maradtak fenn források. Ők viszont — nőtlenségükkel és a szexualitás sajátos megközelítésével — nem a legilletékesebbek a házasságról nyilatkozni a történész számára.

A fejezet további részében Duby a történeti valóság feltárásának egyik elterjedt módszeréről a „mérésről” fejt ki véleményét. Vajon mérhető-e mennyiségekben a történelem? A válasz nem egyszerű. A hosszú időtartamú folyamatok feltárásánál általában igen fontos eszköz a mérés. A középkorkutatásban a források jellege miatt csak ritkán használható. Például a gabona árváltozását csak a XII. század végétől lehet mérni. A módszer alkalmazásának lényege: csak megfelelő, ténylegesen mérhető folyamatokra, megfelelő forrásbázissal érdemes alkalmazni. Egyébként súlyos veszélyekkel jár. Helyes felhasználás esetén is megtévesztő

lehet: elhitetheti, hogy a történetírás olyan exaktá tehető, mint a természettudomány, s ezzel akadályozza a kételkedést.

A „Marx és a fürdővíz” című fejezet a marxizmus és Duby történetírásának viszonyára keres választ. Duby először is éles különbséget tesz a marxizmus mint a történelemtől alkotott nézetek rendszere és a politikai rendszerek szolgálatában álló marxizmus között. A marxizmus, mint módszer és mint a történelemtől alkotott nézet, az 1930-as évektől hatott a francia történetírásra. Az anyagi lét és a szellemi-gondolati jelenségek, hatalmi mechanizmusok közötti kapcsolatvizsgálat új szempontjaihoz feltétlenül hozzájárult. XIX. századi fogalomrendszerét azonban nem lehet a XI–XII. század világára mechanikusan értelmezni. Duby szerint a marxizmus egy sor történeti probléma megoldásához nem alkalmazható, mint például a kapitalizmus előtti csereformák, a társadalmi csoportok vagy a családi kapcsolatok meghatározására.

Alkalmazható-e a marxizmus egyik fő kategóriája, az osztály a középkori társadalomra? Duby ritkán használja, mert nem felel meg a korabeli fogalmaknak, de a dominus és a milites végső soron osztályt alkotnak, mert széles szakadék választja el őket a társadalom zömétől, amelytől javakat sajátítanak el. Az uralkodó ideológia kérdése is ide kapcsolódik. Létezhet egy meghatározó ideológia, de ez nem terjed ki az egész uralkodó társadalomra és nem is egységes nézetrendszer. Kitermelőjének, a papi társadalomnak is duális szemlélete van: egyrészt a kizsákmányoló rendszer és saját anyagi érdekeit fenntartó ideológiát hirdet, másrészt a Biblia tanait is terjeszti, amelyek épp ellenkező eszméket tartalmaznak. A politikai rend-

szerek marxizmusa tettei miatt elvetendő, de történeti, elemzési módszerei hasznosak lehetnek. Egyszerűen fogalmazva: „... nem kell a gyereket is kiönteni a fürdővízzel”.

A középkortörténész munkájára a kereszténység is hatást gyakorol. A középkori történetírás a keresztény gondolkodás terméke, liturgikus cselekedetnek számított. Az eseményeken való elmélkedés isten igéjének értelmezésével járt a helyes cselekedet megállapítása érdekében. A Bibliamagyarázat szándékával a korszakoláshoz jutottak el. A korszakolás azóta is problémája a szakmának. Nem tudni, hogy a középkor — egy kb. ezer éves szakasz — mikor kezdődött és mikor végződött. Pontos definiálása értelmetlen, mert a középkor változott, másrészt csak a nyugati kereszténység keretében van értelme. Nem létezik bizánci, arab vagy kínai középkor. A középkor fogalma a nyugati kereszténység korszakolási igényéből született, eredetileg negatív tartalommal, „sötét” jelzővel. A korszakolás egyben felveti a „történelem irányának” kérdését. A történelem természetesen valamilyen irányban változik, de nincs egyetlen csapása, vonala nincs útban az ígért földje felé. Az egyirányúság eszméjét a kereszténység szülte és a nyugati civilizáció évszázadokon át tartó növekedése látszatra igazolta is ezt. A szakadatlan egyirányú fejlődés azonban csupán utópia. A marxizmus is a keresztény gondolkodásból nőtt ki eszményített történelemfelfogásával, azzal, hogy „a történelemnek jó vége lesz”.

A párbeszéd utolsó része („Áthatások, összefüggések, változó elrendezések”) több témát ölel fel. Először a középkori vidékről esik szó. Duby szerint a vidéken, a tájban a tér és az idő

dimenziói szétválaszthatatlanul illeszkednek egymáshoz. Történeti képződmény, az emberi kultúra teremtménye, amelynek a középkorban is megvolt a fogalma. A szerzetesek számára például a sivatag nem természeti képződmény volt, hanem azt a teret jelentette, ahol nincs kultúra. A történeti vidék egymásra rakódott korok hordozója. Mâcon-vidéken, — amelynek XI–XII. századi történetét Duby feldolgozta — jól kimutatható, hogyan kerültek a latin villagazdaságok helyébe az urasági gazdaságok, miközben átalakult a termelés és az életmód, és a táj arculata és a népesség is átrendeződött. Mindezt nem csupán a termelőerők fejlődése határozta meg. A településhálózat öntörvényei szerinti bővülését a nemesség és a cisztercita rend megakadályozta, mivel mindkét réteg az erdő megtartásában volt érdekelt a vadászat és a „remeteség” védelmében.

A középkori társadalom egyik legfontosabb intézményét az állam alkotta. A középkori állam nem állt egy osztály szolgálatában, hanem több, egymással is szembenálló hatalmi csoportból tevődött össze. Az uralkodó sem csupán a hatalmi együttesek érdekeit fejezte ki. Gyakran ezek ellen is fellépett, szélesebb társadalmi csoportokra támaszkodva. Az állam a társadalmat összetartó kötelék volt, de csak akkor működhetett normálisan, ha a szokásoknak megfelelően normákat szabott a kizsákmányolásnak, s ha biztonságot garantált. Nincs egyfajta állama a középkornak: teljesen más az ezredfordulón és a XIII. században. A XI. századi széttagolt állammal szemben a XIII. század végi teljesen új berendezkedésű volt.

A népi mozgalmak, lázadások kísérelése a középkor világának. Gazdasági–szociális indítékokon túl a

kereszténység eszméi is fűthették a mozgalmakat. A XI–XIV. század között két nagy szakasza volt a társadalmi nyugtalanságnak. Az első az ezredforduló tájára tehető, amikor végleg összeomlott a Karoling rendszer és a hűbériség győzött. Erről azonban alig vannak információink. A második nagy szakasz a XIV. század második felében volt. A parasztháborúk fontos vonása, hogy gerincüket a módos parasztság alkotta, s nem szegénylázadások voltak. A lázadástól való félelem végigkísérte a középkor uralgó elitjét, hisz a társadalmi ellentétek mindig léteztek, a kérdés csak az, mikor, milyen mélyek voltak.

A középkori társadalomban a családnak nagyobb szerepe volt mint a későbbi századokban. Lényegében „családi társadalom” volt, amelyben a család határozta meg a falu szerkezetét, a munka és a fogyasztás megosztását. A család központi helyet foglalt el a közgondolkodásban: a szerzetesek testvérek hívták egymást, vezetőjüket atyának szólították, „öreget” (seniort) és „ifjút” (vazallust) különböztettek meg. A családok

szabályozták a társadalmat: a „létszám feletti” ifjú lovagokat testvéri közösségekbe „számúzták”, nőtlenségre kárhóztatva őket. Szemben a modernebb korokkal, a középkori állam nem szabta meg a családi kapcsolatokat.

A zárszóban a „történelem hasznáról” Duby először azt emeli ki, hogy a múlt ismerete alapján megalapozottabb ítéletet alkothatunk a jelenről. A történetírás hasznos ismereteket nyújt. Abban az értelemben szolgál „tanulásokkal”, hogy módszeres kételkedésre oktat. Kritikával kell közelednünk mindahhoz, ami a tudomásunkra jutott, elemeznünk kell az információkat, s csak tények ismeretében cselekedjünk. A történelem ismerete arról is meggyőzhet bennünket, hogy a korokat nem szabad hierarchizálni: egyik kor sem „boldogabb” a másiknál.

A kötet Duby műveit és főbb tanulmányait felsoroló rendezett bibliográfiával zárul.

Papp Imre